

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทระดิศ ดิศกุล ทรงเรียบเรียง
(ต่อจากนิตยสารศิลปากร ปีที่ ๑๗ เล่ม ๕ มกราคม ๒๕๑๗)

บทที่ ๓

ความสำคัญของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรในประเทศอินเดีย

๑. ความคล้ายคลึงกับเทพเจ้าในประเทศอิหร่าน

เกี่ยวกับความหมายดั้งเดิมของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร นางสาวเคอมัลมานกล่าว
ว่า เธอได้ใช้คัมภีร์โบราณ ๓ เล่มคือ คัมภีร์สุขาตีพยูหะฉบับยาว คัมภีร์อมิตายุรพุทธานุสมฤติ-
สูตรและคัมภีร์สัทธรรมปุณฑริกสูตรบทที่ ๒๔

คัมภีร์สุขาตีพยูหะกล่าวว่า พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระโพธิสัตว์มหาสถาม-
ปราปตะทรงเป็นเทวดาผู้มีแสงสว่างและเกี่ยวข้องกับพระอมิตายุสหรือพระอมิตาภะ ด้วยเหตุนี้
เราจึงอาจกล่าวได้ถึงการเคารพบูชาผู้เป็นใหญ่ ๓ องค์ คือ พระอมิตาภะ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร
และพระโพธิสัตว์มหาสถามปราปตะ

สำหรับคัมภีร์อมิตายุรพุทธานุสมฤติสูตรนั้น แม้ว่าจะแต่งขึ้นหลังจากคัมภีร์สัทธรรม-
ปุณฑริกสูตรก็จริง แต่ก็แสดงให้เห็นได้ว่าคติที่เชื่อถือผู้เป็นใหญ่ ๓ องค์ คือพระอมิตาภะหรือ
อมิตายุส พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และพระโพธิสัตว์มหาสถามปราปตะนั้น คงได้รับอิทธิพลมา
จากวัฒนธรรมในแถบแหลมเอเชียไมเนอร์

คำว่า “อมิตายุส” หมายความว่า “เวลาหรืออายุซึ่งไม่มีกำหนด” “อมิตาภะ”
หมายความว่า “แสงสว่างซึ่งไม่มีกำหนด” “อวโลกิเตศวร” หมายความว่า “ผู้เป็นใหญ่ที่มี
แสงสว่าง” ดังที่กล่าวมาแล้วในบทที่ ๒ สำหรับ “มหาสถามะ” หมายความว่า “กำลังอันยิ่งใหญ่”
หรือ “ผู้มีกำลังอันยิ่งใหญ่” และในขณะที่เดียวกันก็อาจแปลได้ว่า “ผู้มีแสงสว่างแห่งปัญญา”
ด้วย

นายมุสนักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสได้กล่าวไว้ว่า พระอมิตาภะพระพุทธรูปแห่งแสงสว่างอัน
ไม่มีที่สิ้นสุดอาจแยกออกได้โดยยากจากพระอมิตายุสพระพุทธรูปผู้มีอายุอันไม่มีที่สิ้นสุด พระองค์
ประทับอยู่ทางทิศตะวันตกและมีลักษณะคล้ายคลึงกับเทพเจ้าของอิหร่าน คือเทพเจ้าผู้มีนามว่า
ซุรวานอักนารัก (Zurvan akanarak) ซึ่งอาจแปลนามได้ว่าเวลาซึ่งไม่มีที่สิ้นสุด เวลานี้ อาจจะเป็น

กับพื้นที่ใต้ ลัทธินี้เดิมคงเป็นลัทธิของพวกเขา (Mage) ที่เดินทางท่องเที่ยวไปมาและได้ตั้งหลักแหล่งลงในแหลมเอเชียไมเนอร์ ชูรวานนั้นเป็นเทพเจ้าแห่งแสงสว่างด้วย ด้วยเหตุนี้จึงเป็นทั้งเทพเจ้าแห่งเวลาและแสงสว่าง ทำให้อาจเปรียบเทียบได้กับพระอมิตายุสหรือพระอมิตาภะ

ได้กล่าวมาแล้วว่าพระอมิตายุสคือเวลาซึ่งไม่มีกำหนด พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรคือผู้เป็นใหญ่ซึ่งมีแสงสว่าง และพระโพธิสัตว์มหาสตามะคือผู้มีอำนาจอันยิ่งใหญ่หรือผู้ที่ส่องแสงด้วยความเฉลียวฉลาดหรือปัญญา แม้คติดังกล่าวไม่อาจมีอยู่ในพุทธศาสนาระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๘-๑๐ แต่ก็มีปรากฏอยู่ในศาสนาโบราณอื่น ๆ นอกประเทศอินเดีย เช่นในประเทศซีเรียระหว่าง พ.ศ. ๔๗๔-๕๐๙ มีการนับถือกลุ่มเทวดา ๔ องค์ หรือ ๕ องค์ ซึ่งในจำนวนหลังนี้มีเทพชูรวานเข้ามารวมอยู่ด้วย พระอมิตายุสหรืออมิตาภะอาจเปรียบเทียบได้กับเทพเจ้าชูรวานของอิหร่าน ในขณะที่พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและมหาสตามะก็อาจเปรียบเทียบได้กับเทพเจ้าแห่งแสงสว่างและกำลังในจำนวนเทพ ๓ องค์ของอิหร่านนั้นด้วย

เราไม่ควรจะแปลกใจว่าคติในพุทธศาสนาเช่นนี้แตกต่างไปจากคติเดิมของอินเดียอย่างมากมาย เราไม่ควรลืมว่าผู้ที่นำพุทธศาสนาลัทธิพระอมิตาภะไปสั่งสอนในประเทศจีนเป็นครั้งแรกนั้นเป็นเจ้าของชาวยุโรปาร์เทียนจากประเทศอิหร่าน ทรงนามตามลำเนียงจีนว่า งันเซเกา (Ngan—Che—kao) อาณาจักรของราชวงศ์กุษาณะซึ่งลัทธิพระอมิตาภะถือกำเนิดก็มีทั้งเชื้อชาติอิหร่านและอินเดียผสมกันอยู่ งันเซเกาทรงเป็นเจ้าของชาวยุโรปาร์เซียซิด (Arsacide) และได้ไปประทับอยู่ในประเทศจีนระหว่าง พ.ศ. ๖๙๑-๗๑๓ ต่อมาในสมัยราชวงศ์วู (Wou) ที่เมืองนานกิงระหว่าง พ.ศ. ๗๖๕ - ๘๒๒ ก็มีเจเชียน (Tche—k'ien) ชาวยุโรปาร์เซียซิด (Yue—tche) ในภาคกลางของทวีปเอเชียไปอาศัยอยู่ และยังมีวิฆนะผู้แต่เดิมนับถือไฟและต่อมาได้หันไปนับถือพุทธศาสนา และเซงฮุย (Seng—houei) ซึ่งเป็นชาวซอกเคียนในภาคกลางของทวีปเอเชียก็มีญาติพี่น้องตั้งหลักแหล่งลงในแคว้นเกียวเจ (Kiao—tche คือตั้งเกี้ยว) ต่อมาในสมัยราชวงศ์ซันทางทิศตะวันตก (พ.ศ. ๘๐๘-๘๕๙) ในระหว่างนักแปลหนังสือจากภาษาสันสกฤตออกเป็นภาษาจีนทั้งหลายก็มีชายผู้หนึ่งที่มีความสามารถมากคือ ฟาฮู (Fa—hou) หรือธรรมรักษ์เป็นชาวยุโรปาร์เซียซิดที่เกิดและเติบโตขึ้นในประเทศจีน ได้เดินทางไปยังประเทศทางทิศตะวันตกและรู้จักภาษาถึง ๓๖ ภาษา ในสมัยราชวงศ์จิ้น (พ.ศ. ๘๙๓ - ๙๖๐) ในประเทศจีนก็มีผู้แปลหนังสือที่มีความสามารถที่สุดคือกุมารชีวะ (พ.ศ. ๘๘๗ - ๙๕๖) ผู้เป็นบุตรของเสนาบดีชาวอินเดียและมารคาก็เป็นชนิษฐภคินีของพระราชแห่งอาณาจักรกุฉาในภาคกลางของทวีปเอเชีย เจเชียนเป็นผู้แปลท่านหนึ่งของคัมภีร์สุขาติพิญหะออกเป็นภาษาจีน ในขณะที่ทั้งธรรมรักษ์และกุมารชีวะก็ได้แปลคัมภีร์สังฆกรรมปุนฑริกสูตร ดังนั้นเราจึงอาจ

กล่าวได้ว่าผู้แปลคัมภีร์ ผู้เผยแพร่ศาสนา และช่างประติมากรรมระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๗-๙ ต่างก็เป็นชาวบัลแกเรียหรือซอกเคียน ในภาคกลางของทวีปเอเชียซึ่งขึ้นอยู่กับพุกยู่เจ้ทั้งสิ้น

นอกจากนั้นถ้าเราเชื่อตามหนังสือโฮโบกิริน (Hobôgirin) ก็ไม่ใช่ในประเทศอินเดียเองที่ทำให้ลัทธิการเคารพนับถือพระอมิตาภะเฟื่องฟู หากแต่เป็นดินแดนแห่งแคว้นเซรินเดียที่ได้รับอิทธิพลจากประเทศอิหร่านมากกว่า สำหรับในบรรดาพระพุทธรูปประจำทิศ ก็มีพระอมิตาภะที่ประทับอยู่อย่างมั่นคง ณ ทิศที่แน่นอนคือทิศตะวันตก และการเคารพนับถือพระองค์ก็ผูกพันอยู่กับการเคารพนับถือเทวดาอีกองค์หนึ่งคือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

ทางสำนักประติมาณวิทยา ภาพแรกที่มีรูปพระพุทธรูป (พระอมิตาภะ) อยู่เหนือศิราภรณ์และทำให้กล่าวได้อย่างแน่นอนว่าเป็นเทวรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร รูปหนึ่งก็อยู่ในศิลปะนาราระและอีกรูปหนึ่งอยู่ในศิลปะของราชวงศ์กุษาณะที่เมืองมธุรา ทั้งสองรูปนี้นางสาวเคอมัลมานเชื่อว่าสร้างขึ้นในรัชกาลของพระเจ้ากนิษกะ ด้วยเหตุที่ว่าทั้งคัมภีร์ที่เก่าแก่ที่สุดและประติมากรรมที่เก่าแก่ที่สุดที่กล่าวหรือแสดงถึงพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรได้ปรากฏขึ้นในสมัยและในดินแดนที่พวกกุษาณะครอบครองอยู่ นางสาวเคอมัลมานจึงเชื่อว่าคติเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรนี้ได้รับอิทธิพลมาจากนอกประเทศอินเดีย นายเคอลาวาลเล่ปุตแซง นักปราชญ์ชาวเบลเยียมได้กล่าวว่านอกจากไปจากรูปพระอิศวรและพระพุทธรูปแล้ว บรรดาเทวดาที่ปรากฏองค์อยู่บนเงินเหรียญของพระเจ้ากนิษกะก็ล้วนเป็นเทวดาของอิหร่านทั้งสิ้น ท่านยังได้กล่าวเสริมว่าพระเจ้ากนิษกะทรงเป็นพระราชาแห่งอาณาจักรซึ่งตั้งอยู่ระหว่างประเทศอินเดียและประเทศจีน คือดินแดนเซรินเดียอย่างแท้จริง ทั้งหมดนี้อาจอธิบายได้ว่าเพราะเหตุใกล้ชิดการบูชาพระอมิตาภะซึ่งเป็นที่แพร่หลายอยู่ในภาคกลางของทวีปเอเชียและบูรพทิศ จึงมิได้แพร่หลายอยู่ในประเทศอินเดียเอง จนกระทั่งสมัยหลังมากเมื่อพระนามของ พระอมิตาภะได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรแล้ว

การเคารพผู้เป็นใหญ่ ๓ องค์ คืออมิตายุสหรืออมิตาภะ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และพระโพธิสัตว์มหาสตามะ ในสมัยต่อมาได้เปลี่ยนแปลงไปทั้งในประเทศทิเบตได้เปลี่ยนแปลงไปเป็น ๓ รูปคือ

๑. พระอมิตายุสหรืออมิตาภะอยู่กลาง มีพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอยู่คานหนึ่งและวัชรปาณีอยู่คานหนึ่ง พระโพธิสัตว์วัชรปาณีนี้หมายถึงกำลัง ด้วยเหตุนี้จึงเข้ามาแทนที่พระโพธิสัตว์มหาสตามะ

๒. พระโพธิสัตว์มีนุชศรีหมายถึงปัญญาอยู่กลาง พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรหมายถึงแสงสว่างอยู่ด้านหนึ่ง วัชรปาณีหมายถึงกำลังอยู่อีกด้านหนึ่ง

๓. พระอมิตายุส พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และนางตารา นางตารานั้นเป็นมารดาของเทพเจ้าทั้งหลาย และเมื่อเป็นนางปรัชญาปารมิตาหรือปัญญาบารมีก็หมายถึงปัญญาคือความรู้ด้วย

ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่าการเคารพผู้เป็นใหญ่ ๓ องค์ครั้งที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์สุขาวัตติพยุหะและอมิตายุรพุทธนุสมฤตีสูตานั้น ได้รับอิทธิพลมาจากแหลมเอเชียไมเนอร์และประเทศอิหร่าน การเคารพเช่นนี้ได้แพร่หลายตั้งแต่แหลมเอเชียไมเนอร์ไปจนกระทั่งถึงบูรพทิศ การเคารพผู้เป็นใหญ่ ๓ องค์ในพุทธศาสนานี้อาจเปลี่ยนแปลงไปได้ คือจาก เทพเจ้า—แสงสว่าง—กำลัง เป็นเทพเจ้า—แสงสว่าง—ปัญญา และแสงสว่าง—กำลัง—ปัญญา อย่างไรก็ตามในบรรดาลักษณะเหล่านี้มีอยู่เพียงลักษณะเดียวที่ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไป คือแสงสว่างซึ่งแสดงโดยพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเองก็อาจได้รับอิทธิพลมาจากประเทศอิหร่านเช่นเดียวกัน ดังจะกล่าวถึงต่อไป ในแคว้นมหาราชฎร์ในประเทศอินเดียในสมัยคุปตะและหลังคุปตะตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐—๑๓ มีการแสดงภาพเกี่ยวกับปาฏิหาริย์ของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอยู่บ่อยๆ ภาพเช่นนี้ไม่เคยปรากฏทางภาคเหนือของประเทศอินเดีย แต่ก็มีปรากฏอยู่มากที่ถ้าคุณชวงทางภาคกลางของทวีปเอเชียและจนกระทั่งในประเทศจีน ปาฏิหาริย์เหล่านี้มีกล่าวอยู่ในบทที่ ๒๔ ของคัมภีร์สังฆกรรมปุณทริกสูตรตั้งแต่ฉบับที่แปลเป็นภาษาจีนที่เก่าที่สุดคือตั้งแต่ พ.ศ. ๘๒๙ แต่ก็ไม่ตรงกับสำนวนที่แต่งเป็นร้อยแก้ว ต่อมาจึงปรากฏมีการแต่งเป็นคาถาขึ้นในคัมภีร์เดียวกันราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ และยังปรากฏอยู่อีกในคัมภีร์โลกเตศวรศกคะราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔

ปาฏิหาริย์ของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเหล่านี้คล้ายคลึงกับของเทพเจ้าสราษะ (Srausha) ในคัมภีร์เวสตะของอิหร่านมาก เช่นการช่วยเหลือประชาชนเวลาน้ำท่วม เวลามีพายุ เวลาข้ามแม่น้ำ เวลาเดินทาง นางสาวเคอมัลมานกล่าวเสริมด้วยว่าแต่ถ้าจะกล่าวถึงอิทธิพล ก็เป็นการกล่าวได้โดยยาก เพราะเหตุว่าคัมภีร์สังฆกรรมปุณทริกสูตรได้แปลเป็นภาษาจีนตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ ๙ เหตุนี้จึงฉบับภาษาสันสกฤตก็คงมีมาก่อนหน้านั้นแล้ว สำหรับคัมภีร์เวสตะนั้นบางฉบับก็แต่งขึ้นแล้วในพุทธศตวรรษที่ ๘

อย่างไรก็ดีเทพสราษะหรือมิถระ (Mithra) ก็อาจมีมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนคัมภีร์เวสตะ เป็นเทพแห่งแสงสว่างและท้องฟ้าที่ส่องแสงสว่าง เป็นผู้ให้ชีวิต พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรก็เป็นผู้ประทานบุตรธิดาแก่ผู้ที่ร้องขอเช่นเดียวกัน เทพมิถระทรงเป็นเทพเจ้าแห่งความ

จริง ความซื่อสัตย์ การให้คำมั่นสัญญา และทรงลงโทษผู้ที่ไม่ซื่อสัตย์ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรก็ทรงกำจัดกิเลส ความเกลียดชังและความโม้เขลาจากผู้ที่เคยพนับถือพระองค์ เทพมิดระทรงช่วยวิญญาณของผู้ที่ตายไปแล้วให้ข้ามสพานจินวัต (Cinvat) เพื่อขึ้นไปสู่สวรรค์ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรก็ทรงช่วยเหลือผู้ที่ตายไปแล้วให้ไปอยู่ยัง สวรรค์ชั้นสุชาวดีด้วย ภาพเช่นนี้มีปรากฏอยู่ที่ถ้ำคุนยวงและภาพหนึ่งก็เป็นภาพพระ โพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทรงปกป้องคนกำลังข้ามสะพานซึ่งอาจกลายมาจากสะพานจินวัตนั่นเอง

ลักษณะของผู้ที่คอยช่วยเหลือเช่นนี้ไม่ช้าก็เลยกลายเป็นผู้ที่จะมาตรัสรู้ต่อไปในอนาคต ลักษณะเช่นนี้มีปรากฏอยู่แล้วในคาถาบทที่ ๒๗ และ ๒๘ ในบทที่ ๒๔ แห่งคัมภีร์สังฆธรรมปุณฑริกสูตร ในพุทธศาสนา ผู้ที่จะมาตรัสรู้ในอนาคตความจริงก็คือพระโพธิสัตว์ศรีอาริยเมตไตรยซึ่งก็คล้ายคลึงกับเทพมิดระเช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ในพุทธศาสนาลัทธิมหายาน พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรจึงมักปะปนกับพระโพธิสัตว์ศรีอาริยเมตไตรยอยู่บ่อย ๆ

เราไม่สามารถทราบได้ว่าการแต่งคาถารุ่นหลังในบทที่ ๒๔ แห่งคัมภีร์สังฆธรรมปุณฑริกสูตรนั้นเกิดขึ้นเมื่อใด เราทราบแต่เพียงว่าคาถารุ่นหลังเหล่านี้ไม่ปรากฏในคำแปลภาษาจีนของชยานคุปตะใน พ.ศ. ๑๑๔๔ แต่ปรากฏอยู่ในฉบับภาษาสันสกฤตในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ด้วยเหตุนี้จึงอาจเป็นอิทธิพลของอิหร่านที่เข้ามาที่หลังอีกครั้งหนึ่ง กษัตริย์ราชวงศ์สัสซานดของอิหร่านได้ถูกกองทัพอาหรับรบพุ่งเอาชนะได้ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ด้วยเหตุนี้จึงอาจมีการอพยพของทั้งนักบวชและช่าง และทำให้เกิดมีการเพิ่มเติมคาถาบทหลัง ๆ ในบทที่ ๒๔ ของคัมภีร์สังฆธรรมปุณฑริกสูตร เช่นเดียวกับการปรากฏมีอิทธิพลของศิลปะสัสซานิดในพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ ทั้งในประเทศอินเดีย ภาคกลางของทวีปเอเชียและในบูรพทิศ

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรในตอนท้ายของบทที่ ๒๔ ในคัมภีร์สังฆธรรมปุณฑริกสูตร มีความคล้ายคลึงกับเทพมิดระของอิหร่านมาก คือ ในขั้นต้นเป็นเทพแห่งแสงสว่าง ต่อมาก็กลายเป็นเทพผู้คอยช่วยเหลือ และลงท้ายก็กลายเป็นผู้ที่จะมาตรัสรู้ในอนาคต ตั้งแต่ระยะนี้เป็นต้นไป อิทธิพลของอินเดียเองก็ได้เข้ามาแทนที่อิทธิพลของอิหร่าน

๒. พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรมหาสัตว์

นางสาวเคอมัตติมานกล่าวเกี่ยวกับความคิดเห็นในคัมภีร์พุทธศาสนา เธอจำต้องแบ่งบทความต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรออกเป็น ๓ ชนิดคือ บทความที่พรรณนาถึงพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร บทความที่สรรเสริญและร้องขอความช่วยเหลือจากพระองค์และบทความที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมของพระองค์

สำหรับบทความที่พรรณนาถึงพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ก็มีคาถาบทที่ ๑๗ และ ๑๘ ในคัมภีร์อมิตายุรพุทธานุสมฤตีสูตร คาถาบางบทในคัมภีร์การันตพยุหสูตร คัมภีร์มัญชุศรีมูลกัลปะ และคัมภีร์สารณะ

บทความที่สรรเสริญและร้องขอความช่วยเหลือจากพระองค์ก็มีคาถาบทที่ ๒๐ - ๒๒ บทที่ ๒๔ - ๒๖ ในคัมภีร์สังฆกรรมปุณเทรียกสูตรบทที่ ๒๔ และคัมภีร์โลกศวรรศทกะยกเว้นคาถาบทที่ ๔๘ - ๕๘

สำหรับบทความที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมของพระองค์ ที่สำคัญที่สุดก็คือคาถาบทที่ ๒๒ - ๒๔ และ ๒๗ - ๓๐ ในคัมภีร์อมิตายุรพุทธานุสมฤตีสูตร บทที่ ๒๔ แห่งคัมภีร์สังฆกรรมปุณเทรียกสูตรยกเว้นคาถาบทที่ ๒๐ - ๒๒ และบทที่ ๒๔ - ๒๖ นอกจากนี้ก็มีคาถาบทที่ ๔๘ - ๕๘ ในคัมภีร์โลกศวรรศทกะ บทความในคัมภีร์การันตพยุหสูตรเล่าเรื่องการเดินทางของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรไปในโลกต่างๆ ของผู้ที่ตายไปแล้ว ของพาลี ของเมลง ของผู้ที่กินเนื้อมนุษย์ และของรากษสี นอกจากนี้ก็มีเรื่องราวเกี่ยวกับพระยาม้าพละหะด้วย

คาถาบทที่ ๑๗ และ ๑๘ ในคัมภีร์อมิตายุรพุทธานุสมฤตีสูตรเกี่ยวข้องกับประเพณีในพุทธศาสนาซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีแล้ว เช่นคัมภีร์ปรัตยุดบันนพุทธสมมุขาวตติตสมาสิตูตรหรือคัมภีร์พุทธานุสมฤตีสมาธิสคารสูตร คัมภีร์เหล่านี้เกี่ยวกับการเพ่งพิจารณาพระพุทธรูปองค์ใดองค์หนึ่ง แต่ถ้าเป็นพระสูตรในลัทธิอมิตาภะ ก็เป็นการเพ่งพิจารณาพระอมิตายุสหรือพระอมิตาภะโดยเฉพาะ อย่างไรก็ตามในคัมภีร์วิมลกีวตินิเรทกก็มีอยู่บทหนึ่งเกี่ยวกับการเพ่งพิจารณาพระอภโยภยะในสวรรค์ชั้นนอภริติของพระองค์

คัมภีร์เหล่านี้ต่างขึ้นเพื่อการมองเห็นและความเลื่อมใสศรัทธา การพรรณนาอย่างวิจิตรพิสดารเกี่ยวกับบุคคลไม่ว่าจะเป็นพระพุทธรูปหรือพระโพธิสัตว์รวมทั้งการกล่าวถึงรัศมีที่ออกมาจากส่วนต่างๆ ของพระองค์ก็เพื่อทำให้ผู้ที่เคารพนับถือองงวยเพื่อจะได้สามารถเข้าไปร่วมกับพระองค์ได้ แม้ว่าคัมภีร์สังฆกรรมปุณเทรียกสูตรบทที่ ๒๔ จะไม่มีข้อความเช่นเดียวกันนี้เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร แต่พระสูตรฉบับนี้ก็มีข้อความแห่งอื่นที่คล้ายคลึงกันเกี่ยวกับพระพุทธรูป ซึ่งเราอาจเปรียบเทียบรายละเอียดได้กับคัมภีร์อื่นๆ เช่นคัมภีร์มหาปรัชญาปารมิตาศาสตร์

เกี่ยวกับเรื่องราวเช่นนี้ก็มีบทความในคัมภีร์การันตพยุหสูตรเช่นเดียวกัน ในคัมภีร์ฉบับนั้นมีการกล่าวถึงชุมชนของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร แต่เนื่องจากข้อความนั้นผูกพันเกี่ยวกับจักรวาล เหตุนี้จึงอาจมาจากประเพณีที่เก่าแก่กว่าคัมภีร์ฉบับนั้นมากก็ได้

คัมภีร์มัญชุศรีมูลกัลปะเกี่ยวกับประติมาณเวทียาซึ่งอาจนำมาใช้ในการวาดภาพ เหตุนี้จึงมีการบรรยายอย่างละเอียดและชัดเจน เป็นการบรรยายเกี่ยวกับเทคนิคทางด้านความศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาอย่างยุ่งยาก มีการแตกแยกออกไปนอกพุทธศาสนา แต่ลงท้ายก็เข้ามารวมอยู่ในพุทธศาสนา เมื่อพุทธศาสนาวิวัฒนาการไป การวาดภาพมณฑลซึ่งแต่เดิมเป็นรูปวงกลมก็มีจุดประสงค์ที่จะช่วยให้ผู้ที่เคารพนับถือสามารถรวบรวมความคิดเห็นของเขา ฟังพิจารณาได้แน่ชัดยิ่งขึ้นและอย่างมั่นคงไปยังเทพเจ้าที่ปรากฏอยู่ในภาพนั้นและที่เขามุ่งหวังจะเข้าไปรวมอยู่ด้วย การเข้าไปรวมเช่นนี้ก็มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์สาธนะคือการท่องบ่นสวดมนต์เช่นเดียวกัน บทสวดมนต์เช่นนี้มักเริ่มต้นว่า “อาตุมานิ . . . . . ธุยายตุ” หรือ “อาตุมานิ . . . . . ภวเยตุ” ซึ่งศาสตราจารย์ฟูเชอร์ได้แปลว่า “ขอให้เขา (ผู้ที่ท่องบ่นสวดมนต์) จงเห็นตนเอง (เปรียบเสมือน . . . . . ฯลฯ)” เมื่อได้เข้าไปรวมกับเทพเจ้าแล้ว ผู้ที่เคารพเลื่อมใสก็จะรู้สึกว่าคุณเองได้กระทำการสำเร็จหมดทุกประการ แต่เพื่อให้การท่องบ่นสวดมนต์นี้สำเร็จผล ลักษณะของเทพเจ้าก็ต้องถูกต้องตรงความจริงที่สุด ด้วยเหตุนี้จึงต้องมีการบรรยายอย่างละเอียด ทำให้ช่างสามารถนำมาใช้ได้

สรุปแล้ว บทความที่พรรณนาถึงพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร อาจกล่าวได้ว่า

๑. ในสมัยโบราณ การพรรณนาถึงพระองค์เป็นไปอย่างพิลึกพิลั่นและมุ่งหวังให้ผู้เคารพนับถือเกิดการงงวยเพื่อเข้าไปรวมกับพระองค์
๒. ในสมัยต่อมา การพรรณนานั้นชัดเจนอย่างยิ่ง เพื่อกระทำให้การเข้าไปรวมกับพระองค์ง่ายขึ้นและเป็นไปเพียงชั่วขณะ

คัมภีร์ที่กล่าวถึงคำร้องขอความช่วยเหลือและคำสรรเสริญพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ประกอบด้วยคาถาที่กล่าวเกินความจริงและไม่ค่อยกระจ่างชัด ส่วนใหญ่มักเป็นการเปรียบเทียบกับสิ่งต่าง ๆ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเองส่วนใหญ่ก็มักถูกเปรียบเทียบกับอยู่เสมอ แต่คาถาบทที่ ๒๐-๒๒ และ ๒๔-๒๖ ในคัมภีร์สังฆกรรมปุณฑริกสูตรบทที่ ๒๔ และคัมภีร์โลกศวรรคตะทั้งหมดก็ให้ความรู้น้อยมากเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร อย่างไรก็ดีคาถาบทที่ ๒๔ ในคัมภีร์สังฆกรรมปุณฑริกสูตรก็กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรกับพระอมิตาภะเป็นครั้งแรกในคัมภีร์ฉบับนี้ และเรื่องนี้เป็นเนื้อความของคาถาบทต่อ ๆ ไป สำหรับคัมภีร์โลกศวรรคตะก็มักกล่าวอยู่บ่อย ๆ ว่าพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทรงมีพระอมิตาภะอยู่เหนือศิวารถ์ แสดงให้เห็นว่าในพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ประเพณีเช่นนี้ได้เชื้อมาก่อนอย่างมั่นคงแล้ว

ที่น่าสนใจยิ่งกว่านั้นก็คัมภีร์ที่กล่าวถึงกิจกรรมของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร แต่ที่สมควรที่จะกล่าวถึงคุณสมบัตินี้ของพระองค์เสียก่อน

พระอวโลกิเตศวรทรงเป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งต่อไปอาจบรรลुพระสัมมาสัมโพธิญาณได้ ผู้ที่จะบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณได้จำต้องข้ามพ้นภุมิหรือดินแดนหลายชั้นซึ่งโดยทั่วไปก็มีอยู่ ๑๐ ชั้น ในชั้นเหล่านี้พระโพธิสัตว์จะค่อยๆ สะสมบุญบารมีและสิทธิที่จะได้ก็คืออาจกลายเป็นพระพุทธรองค์ได้ ในพุทธศาสนาลัทธิเถรวาท การบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณและการหลุดพ้นจากสังสารวัฏเป็นการกระทำส่วนตนและอาจหลุดพ้นได้โดยตนเองเท่านั้น แต่ในพุทธศาสนาลัทธิมหายานได้เน้นถึงความเมตตากรุณามากกว่า แรงบันดาลใจขึ้นพื้นฐานของพระโพธิสัตว์ก็คือความตั้งใจที่จะเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น พระองค์รับสั่งว่า “ข้าพเจ้าตั้งใจความปรารถนาให้สิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายได้ถึงซึ่งความบริสุทธิ์และความรู้ การปฏิบัติของข้าพเจ้าก็เพื่อให้เขาเหล่านั้นได้มีความรู้ ข้าพเจ้าไม่ได้แสวงหาการหลุดพ้นจากสังสารวัฏเพื่อตัวของข้าพเจ้าเอง . . . . เพื่อสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย ข้าพเจ้ายอมรับทนทุกข์ทรมานทั้งหมด เพื่อเขาจะได้หลุดพ้นจากสังสารวัฏและห้วงแห่งความทุกข์ เพื่อสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย ข้าพเจ้ายอมทนทุกข์ทรมานทั้งหมดในโลก ในสถานการณที่เลวร้ายทั้งหมดครบจนกระทั่งถึงปลายสมัยในอนาคต และเพื่อสิ่งที่มีชีวิตเหล่านั้นข้าพเจ้าจึงได้พยายามสร้างบุญกุศลอยู่อย่างไม่รู้จักจบสิ้น เพราะเหตุว่าเป็นการดีกว่าที่ข้าพเจ้าจะทนทุกข์ทั้งหมดอยู่แต่เพียงผู้เดียว และไม่ให้สิ่งที่มีชีวิตต้องตกลงไปอยู่ในห้วงนรกเลย . . . .”

แม้ว่าตั้งแต่ภุมิชั้นที่ ๘ คือ อจลา (ไม่เคลื่อนไหว) หรือภุมารภุมิ (ภุมิแห่งเจ้าชาย) กิจกรรมของพระโพธิสัตว์ได้หลุดพ้นจากผลประโยชน์และสิ่งที่เกี่ยวข้องทั้งหมด คือเป็นภุมิที่บริสุทธิ์แล้ว พระองค์ก็ยังทรงกระทำกิจกรรมคืออยู่ในห้วงแห่งความทุกข์อยู่ หรืออีกนัยหนึ่งเมื่อสิ่งที่มีชีวิตทั้งหมดยังไม่ถึงซึ่งความสมบูรณ์และยังมีได้ไปถึงดินแดนอันบริสุทธิ์ พระโพธิสัตว์ก็จะยังทรงไม่เข้าสู่พระสัมมาสัมโพธิญาณ อย่างไรก็ตามพระโพธิสัตว์ในภุมิชั้นที่ ๑๐ คือ ธรรมเมฆก็ทรงเป็นพระพุทธรองค์แล้วอย่างแท้จริง

พระโพธิสัตว์ทรงเป็นสื่อระหว่างพระพุทธรองค์ ๒ พระองค์ และทรงเป็นสื่อระหว่างสิ่งที่มีชีวิตและพระพุทธรองค์ด้วย พระองค์ทรงเป็นทั้งสองอย่างคือ เช่นเดียวกับมนุษย์พระองค์ก็ประทับอยู่ในโลก เช่นเดียวกับพระพุทธรองค์พระองค์ก็ทรงประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ พระองค์อาจแสดงรูป เสียง และท่าทางของสิ่งที่มีชีวิตทั้งหมดในขณะหนึ่งขณะใด พระองค์อาจกลายเป็นยาในเมื่อมีโรคระบาด อาจกลายเป็นอาหารเมื่อเกิดมีข้าวยากหมากแพง หรืออาจเปล่งรัศมีออกมา ๑๐ แห่ง เช่นเดียวกับพระพุทธรองค์ แต่พระพุทธรองค์อาจทรงสามารถเปล่งรัศมีออกมาได้ ๒๒ แห่ง พระโพธิสัตว์แห่งภุมิชั้นที่ ๑๐ ทรงมีสมาธิเป็นจำนวนมาก และมนต์ (วิทยาหรือฮารณี) ต่างๆ สิ่งเหล่านี้ทำให้อำนาจของพระองค์เพิ่มพูนขึ้น

พระโพธิสัตว์ที่สำคัญที่สุดมักมีพระนามว่ามหาสัตว์ประกอบด้วย บางครั้งก็มีผู้กล่าวว่า พระโพธิสัตว์ที่ทรงบรรลุดังภูมิต่าง ๆ เหล่านั้นเท่านั้นที่อาจมีพระนามว่ามหาสัตว์ได้ ทั้งนี้เพื่อให้แตกต่างจากพระโพธิสัตว์ที่ยังมิได้บรรลุ ในคัมภีร์มหาปรัชญาปารมิตาศาสตร์ พระโพธิสัตว์ทรงมีพระนามว่ามหาสัตว์ด้วยเหตุผลต่าง ๆ กัน ที่สำคัญก็คือ เพราะเหตุว่าทรงเป็นหัวหน้าของสิ่งที่มีชีวิตเป็นจำนวนมาก เพราะเหตุว่าทรงมีความเมตตา (มหาไมตรี) และกรุณา (มหากรุณา) แก่สิ่งที่มีชีวิตเป็นจำนวนมาก พระองค์ทรงกระทำให้เขาเหล่านั้นนับถือพุทธศาสนาลัทธิมหายาน เดินไปตามทางอันยิ่งใหญ่และบรรลุดังสถานที่อันสูงมาก เพราะเหตุว่าพระองค์ทรงประกอบด้วย มหาบุรุษลักษณะ เพราะเหตุว่าพระองค์ต้องทรงเทศนาพระธรรมและทำลายความคิดเห็นที่ผิด อันยิ่งใหญ่และกิเลสในสิ่งที่มีชีวิตทั้งหมดและในพระองค์เองด้วย เพราะเหตุว่าพระองค์ทรงปรารถนาที่จะช่วยสิ่งที่มีชีวิตทั้งหมด ทำให้เขาเหล่านั้นข้ามพ้นห่วงแห่งความทุกข์ และผูกพันอยู่กับความสุขอันแน่นอนไม่มีวันหมดสิ้น

เมื่อพระโพธิสัตว์มหาสัตว์ทรงเป็นหัวหน้าของสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายและ ทรงประกอบด้วยลักษณะของมหาบุรุษซึ่งเป็นลักษณะของพระพุทธองค์และพระจักรพรรดิ เราจึงไม่ควรประหลาดใจเมื่อพระองค์ได้ทรงรับการเคารพนับถือเช่นนั้น และทรงได้รับอภิสิทธิ์เช่นเดียวกับพระราชา

ขอย้อนกลับมากล่าวถึงพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระองค์ทรงเป็นผู้ช่วยเหลือ (ตาระ) ผู้กรุณาอันยิ่งใหญ่ (มหากรุณา) ผู้ให้ความปลอดภัย (อภัยโทษ) ไปทั่วทั้งจักรวาล ปาฏิหาริย์ของพระองค์ที่ได้กล่าวมาข้างต้นและเปรียบเทียบกับคัมภีร์อเวสตะของอิหร่านก็แสดงให้เห็นถึงความเมตตาของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ปาฏิหาริย์เหล่านี้ทำให้มีผู้เคารพบูชา นับถือพระองค์ และคัมภีร์ต่าง ๆ ก็ทำให้เชื่อว่าเป็นเช่นนั้นจริง เพราะเหตุว่ามีการกล่าวถึง ปาฏิหาริย์เหล่านี้อยู่ถึง ๓ แห่ง คือในร้อยแก้วของคัมภีร์สัทธรรมปุณฑริกสูตรบทที่ ๒๔ (ก่อน พ.ศ. ๙๒๙) ในคาถาของคัมภีร์เล่มเดียวกัน (ก่อน พ.ศ. ๑๑๔๔) และในคัมภีร์โลกเตศวรศตะกะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๔) สำหรับทางด้านประวัติศาสตร์ก็มีตั้งแต่สมัยคุปตะลงมาจากจนถึงสมัยปัจจุบันทั้งในประเทศจีนและประเทศอินเดียสมัยโบราณ

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทรงเปลี่ยนแปลงพระองค์ไปตามผู้ซึ่งพระองค์ต้องการที่จะสั่งสอน กิจกรรมของพระองค์ไม่ได้มีเฉพาะกับมนุษย์เท่านั้น พระองค์ทรงเดินทางไปในโลกของผู้ที่ตายไปแล้วอย่างไม่เหน็ดเหนื่อย รวมทั้งโลกของแมลงและракษสี สั่งสอนพระธรรม ซึ่งอาจทำให้พวกเขาเหล่านั้นได้ไปเกิดใหม่ในสวรรค์ชั้นสุขาวดี เมื่อเขาเหล่านั้นไปเกิดใหม่ในส่วนล่างของกะเปาะดอกบัว พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระโพธิสัตว์มหาสตามะก็จะปรากฏ

อยู่ที่นั่นเพื่อคอยต้อนรับเขาเหล่านั้นและยังคงเทศนาสั่งสอนต่อไปอีก พระโหราธิบดีอวโลกิเตศวรทรงช่วยเหลือพวกเปรตและทำให้พวกนั้นเลิกกระหายน้ำ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงมีพระนามว่า เปรตสังครปีตะ (การทำให้เปรตสดชื่น)

พระโหราธิบดีอวโลกิเตศวรทรงเป็นสื่อระหว่างมนุษย์และบรรดาพระพุทธรูปของพระองค์พระองค์ทรงอยู่ต่ำกว่าพระพุทธรูปเพราะเหตุว่าทรงถวายความเคารพต่อพระพุทธรูป และถวายการบวชซึ่งพระโหราธิบดีอักษมนิตถวายแก่พระองค์แต่พระพุทธรูปอีกต่อหนึ่ง พระโหราธิบดีอวโลกิเตศวรทรงเป็นทูตของพระอมิตาภะไปยังพระศรีศากยมุนี ดอกบัวซึ่งพระองค์ทรงนำแต่พระอมิตาภะไปถวายพระศรีศากยมุนีจึงเปรียบเสมือนหนังสือ พระโหราธิบดีอวโลกิเตศวรทรงเปรียบเสมือนพระจักรพรรดิ ด้วยเหตุนี้จึงประทับอยู่ในราชธานีของจักรพรรดิคือเมืองโปตะละ พระองค์ทรงประกอบกัวยุทธ์มีและสมาธิเป็นจำนวนมาก

ด้วยเหตุนี้พระโหราธิบดีอวโลกิเตศวรจึงไม่ทรงแตกต่างไปจากบรรดาพระโหราธิบดีมหาสัตว์ ในตำนานร้อยแก้วของคัมภีร์สังฆกรรมปุณทุริกสูตรบทที่ ๒๔ มีข้อความที่แปลกประหลาดว่า พระศรีศากยมุนีได้รับสั่งแก่พระโหราธิบดีอักษมนิตว่าบรรดาสิ่งที่มีชีวิตทั้งหมดที่ได้แสดงความเคารพต่อพระโหราธิบดีอวโลกิเตศวรแม้แต่เพียงครั้งเดียว ก็จักได้บุญกุศลเท่ากับผู้ที่เคารพกราบไหว้บรรดาพระพุทธรูปเจ้าซึ่งมีอยู่ ๖๒ เท่าของเมสสิคทรายในแม่น้ำพระคงคาตลอดชีวิต ข้อความเช่นนี้มีอยู่อีกในคัมภีร์การันตพหุสูตรโดยกล่าวว่า แม้พระตถาคตจำนวนเท่ากับเมสสิคทรายในแม่น้ำพระคงคาจะได้ทรงรับของถวาย จำนวนบุญกุศลที่เกิดจากของถวายเหล่านี้ก็จะเท่ากับจำนวนบุญกุศลที่ปลายเส้นพระเกศาของพระโหราธิบดีอวโลกิเตศวรเพียงเส้นเดียว ฯลฯ

แม้ว่าข้อความดังกล่าวอาจมีอยู่ได้ในคัมภีร์การันตพหุสูตร แต่ก็เป็นที่น่าประหลาดใจมากกว่าปรากฏอยู่ในบทที่ ๒๔ แห่งคัมภีร์สังฆกรรมปุณทุริกสูตรด้วยและทำให้ความหมายกลางคัมภีร์นี้เปลี่ยนแปลงไปอย่างแท้จริง คือพยายามทำให้พระโหราธิบดีอวโลกิเตศวรมีความยิ่งใหญ่กว่าบรรดาพระพุทธรูป ข้อความเช่นนี้ปรากฏอยู่แล้วในฉบับคำแปลภาษาจีนของคัมภีร์สังฆกรรมปุณทุริกสูตรที่เก่าที่สุด ด้วยเหตุนี้จึงไม่อาจต่อเติมขึ้นหลังพุทธศตวรรษที่ ๘ ได้ เราอาจยอมรับได้ว่าข้อความตอนนี้แต่เดิมคงเป็นของคัมภีร์ฉบับอื่นซึ่งปัจจุบันได้สูญหายไปแล้ว และได้มาต่อเติมขึ้นในคัมภีร์สังฆกรรมปุณทุริกสูตรในภายหลัง

ในคัมภีร์การันตพหุสูตร อำนาจของพระโหราธิบดีอวโลกิเตศวรเกี่ยวกับจักรวาลและเกี่ยวกับการทรงมีคาถา ๖ พยางค์คือ โอม มณี ปัทเม ฮุม เป็นคาถาที่เรียกว่าสรรพราเซนทร์หรือผู้เป็นเจ้าของพระราชาทองศ์ คัมภีร์สาณะเรียกคาถานี้ว่า ชักษรี มหาวิทยา คือคาถา ๖ พยางค์อันยิ่งใหญ่ และทำให้พระโหราธิบดีอวโลกิเตศวรทรงมีพระนามว่า ชักษรี โลกเศวร คือ

ผู้ซึ่งเป็นเจ้าโลกด้วยคาถา ๖ พยางค์ ความคิดเกี่ยวกับอำนาจของคาถาเช่นนี้ได้มีมาแล้ว ในพุทธศาสนาตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ ๙ ทั้งนี้เพราะมีคัมภีร์ซึ่งแปลเป็นภาษาจีนระหว่าง พ.ศ. ๘๖๐-๘๖๓ ชื่อของคัมภีร์นี้ถ้าเป็นภาษาสันสกฤตจะมีชื่อว่า ชกัทษร มंत्रราช คือ มนต์ ๖ พยางค์อันยิ่งใหญ่ ในบทที่ ๙ แห่งคัมภีร์มีัญชุกรีมูลกัลปะ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓) คำว่า “มंत्रราช” ก็มีคำว่า “วิทยาราช” ซึ่งหมายถึงคาถาพยางค์เดียวเข้ามาแทนที่ เป็นคาถาที่สูงกว่า มนต์ทั้งหลายและรวบรวมมนต์ทั้งหลายไว้ในนั้น ด้วยเหตุนี้จึงมีชื่อว่าวิทยาราช คือราชาแห่ง คาถา คำว่า “วิทยา” อาจใช้แทนคำว่า “มนต์” ได้ ทั้งสิ่งของและสิ่งที่มีชีวิตต่างก็เคารพต่อพระ- ราชาก่อน เพราะเหตุว่าสำหรับผู้ที่เกี่ยวข้องในเวทมนต์คาถาแล้ว โลกทั้งหมดก็ถูกบังคับด้วยเวทมนต์ บทที่ ๑๔ ในคัมภีร์มีัญชุกรีมูลกัลปะก็กล่าวความไว้คล้ายคลึงกันแต่ยุ่งยากยิ่งขึ้น ณ ที่นี้คำว่า วิทยาราชหมายถึงเอกภจรมนต์ พยางค์นั้นออกมาจากพระอุษณีษะ (เกตุมาลา) ของพระศรี- ศากยมุณีโดยแผ่ออกเป็นแสงสว่างอย่างชัดเจน ต่อจากนั้นมาพยางค์นี้ก็มีชื่อว่า สรรพวิทยาราช- จักรพรรดิ คือพระจักรพรรดิแห่งวิทยาราชทั้งหมด คำว่าวิทยาราชจึงอาจหมายถึงมนต์หรือคาถา ที่ออกมาจากพระพุทธเจ้าองค์อื่นๆ ได้อีกด้วย ดังนั้นวิทยาราชจึงเป็นบรรดาคาถาและบางคาถาก็ เปรียบเสมือนพระจักรพรรดิในบรรดามวลมนุษย์ จึงได้รับเรียกชื่อว่าวิทยาราชจักรพรรดิ

ในบทความรุ่นหลังบางบทในคัมภีร์มีัญชุกรีมูลกัลปะ คำว่าวิทยาราชอาจมีความหมาย อีกอย่างหนึ่งและหมายถึงเทพเจ้าซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ หมู่ หมู่แรกมีชื่อว่าอุษณีษราช ซึ่งยังคงเป็น เวทมนต์คาถาอยู่ หมู่ที่ ๒ มีชื่อว่าอัชกุล (สกุลดอกบัว) คือการรวมเอาเทวดาในศาสนาพราหมณ์ เข้ามาไว้ในพุทธศาสนา หมู่ที่ ๓ มีชื่อว่ากุลิศะ (สกุลสายฟ้า) ได้แก่บรรดายักษ์ที่เข้ามานับถือ พุทธศาสนาโดยมีพระโพธิสัตว์วัชรปาณีเป็นหัวหน้า

ในบทรุ่นหลังที่สุด ในคัมภีร์มีัญชุกรีมูลกัลปะ วิทยาราชรุ่นแรกได้หายไป คงเหลือแต่ สกุลกุลิศะซึ่งมีพระโพธิสัตว์วัชรปาณีเป็นหัวหน้า และอัชกุลซึ่งมีพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร (ปัทมปาณี) เป็นหัวหน้า

นายปรชี่ลตึกกล่าวว่าคัมภีร์มีัญชุกรีมูลกัลปะคงรวบรวมขึ้นระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๕ สำหรับคัมภีร์การันตพยูหสูตรส่วนที่เก่าที่สุดคงแต่งขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ และส่วน หลังสุดก็คงแต่งขึ้นอย่างช้าที่สุดในพุทธศตวรรษที่ ๑๔ คัมภีร์การันตพยูหสูตรได้ให้รายละเอียด เกี่ยวกับคาถา โอม มณี ปัทเม ชุม อำนาจในการมีคาถานี้จำต้องกระทำตามกิจพิธี ณ ที่นี้ได้แสดง ถึงการผันแปรไปมากในพุทธศาสนา เพราะเหตุว่าพระพุทธองค์ไม่สามารถทรงกระทำพิธีมอบ อำนาจนี้ได้ จำต้องให้ผู้ที่เชี่ยวชาญในเวทมนต์คาถาอย่างพิเศษเป็นผู้กระทำ เพื่อจะได้มนต์นี้ ต้อง มีการวาดภาพมณฑลอันศักดิ์สิทธิ์ใหญ่เท่าฝ่ามือด้วยผงเพชรพลอยหรือผงดอกไม้งบนตัวของ

ผู้รับ ในมณฑลนั้นมีภาพพระอมิตาภะอยู่กลาง พระมหามณีเฑียร (รูปหนึ่งของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร) อยู่ทางเบื้องขวา และศาสตราพรหยาเซนทร์อยู่เบื้องซ้าย ต่อจากนั้นผู้รับก็จะเข้าไปอยู่ในมณฑลด้วยการเขียนส่วนต่างๆ ของร่างกายลงในกระษาศ ถือไว้ในมือแล้วก็ขว้างลงไป ในมณฑล เมื่อได้รับคานานี้แล้ว ผู้รับจำต้องถวายสร้อยคอแก่พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระองค์จะถวายแก่พระอมิตาภะและพระอมิตาภะก็จะประทานกลับแก่ผู้รับคานาอีกต่อหนึ่ง

ษทัภษวีรมณฑลและคานา โอม มณี ปัทเม ชุม มีความสำคัญเกี่ยวกับพิธีเคารพบูชาพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร วิวัฒนาการของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรในพุทธศาสนาเป็นดังต่อไปนี้ คือ พระองค์ทรงได้รับอิทธิพลมาจากที่ต่างๆ กัน ทรงเป็นพระโพธิสัตว์มหาสัตว์ อาจบรลุก พระสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นเจ้าแห่งภูมิทั้งสิบ ดังนั้นจึงมีอำนาจมากเกือบเท่าพระพุทธเจ้า ด้วยเหตุว่าทรงเป็นพระโพธิสัตว์แห่งภูมิชั้นที่ ๑๐ เหตุนี้จึงทรงมีเวทมนต์คานา และในบรรดาเวทมนต์คานาเหล่านี้ก็มีอยู่บทหนึ่งที่เป็นลักษณะของพระองค์โดยเฉพาะ คานาบทนี้คือสรรพราเซนทร์ หรือผู้เป็นใหญ่แห่งพระราชวังทั้งหลาย เช่นเดียวกับคานาบางบทที่ออกมาจากพระพุทธองค์เป็นสรรพวิทยาราชจักรพรรดิ คือพระจักรพรรดิแห่งพระราชวังหมกที่มีคานาอันศักดิ์สิทธิ์ การเป็นเจ้าของคานานี้ทำให้พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทรงเป็นเจ้าแห่งจักรวาลด้วย ดังนั้นพระองค์จึงทรงเป็นทั้งวิทยาราชและวิทยาราชจักรพรรดิ หรือพระจักรพรรดิแห่งผู้ที่เชี่ยวชาญในเวทมนต์คานาทั้งหลาย สมมุติฐานเช่นนี้อาจอธิบายได้จากการที่บางครั้งพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรก็ดูเหมือนจะมีอำนาจเหนือพระพุทธองค์และจากการที่พระองค์ทรงมีอิทธิฤทธิ์หลายอย่างของพระราชวังอาจเห็นได้ในประวัติมาณเวทียา

(ยังมีต่อ)